

ביאורים

האדם נעלה יותר מבעלי החיים אך ורק מצד מעלתו השכלית. אולם מצד הטבע, ההפך הוא הנכון. האדם סובל מנחיתות ביחס לבעלי החיים, בכל מה שקשור לקיום הפשוט של החיים. רבים מבעלי החיים מסוגלים להסתדר בעולם בכוחות עצמם, לדאוג למזון ולמגורים בלי בקשת עזרה מאחרים. אך האדם לבדו, הוא חסר אוניו. כדי לספק לעצמו מזון, הוא נדרש לבצע שרשרת של פעולות מגוונות, החל מחרישה וזריעה, וכלה באפיה ובישול. לשם ביצוע המשימה, הוא מוכרח לייצר כלי עבודה ומלאכה מתאימים, ולהיות מוכשר לשימוש בהם. עומס וטרחה דומים מוטלים עליו גם כדי לספק לעצמו לבוש, מגורים ופרנסה. אין ביכולתו של האדם למלא את כל צרכיו הקיומיים בעצמו, בלי סיוע מהזולת. חיי החברה של האדם הם לא מותרות, אלא תשתית המאפשרת לו את התנאים הבסיסיים הדרושים לו בכדי לחיות. כל אדם הוא מוכשר למקצוע מסוים, וביחד כולם משלימים זה את חסרונותיו של זה.

כדי לאפשר התנהלות תקינה של החברה, יש הכרח לקבוע 'מצוות' המגדירות את ה'מותר' וה'אסור'. אין יכולת לחברה להתקיים, אם כל אחד ממרכיביה יעשה ככל העולה על רוחו. ראשית יש לדאוג לשמירה על גופו וממונו של כל אחד, כדי שיוכל למלא את תפקידו כראוי, זו 'הדת הטבעית'. שנית יש לדאוג למערכת חוקים, שתסדר את התנהלות חיי המסחר, זו 'הדת הנימוסית'. האיסור לגנוב מאחר, או להונות לקוח, הוא דרישה של הטבע. ה'מצוות' הן לא המצאה של התורה, אלא דרישה קיומית של החברה האנושית. בהמשך נראה, את הערך המוסף שהעניקה התורה למערכת ה'מצוות'.

הרחבות

• החיים בחברה

וְהֵם בְּעֵלְיֵי חַיִּים... וְשֶׁהֵתְחַבְּרוּ הַכְּרָחִי לָהֶם בְּקִיּוּם מְצִיאוֹתָם, כְּמוֹ מִיֵּן הָאָדָם. רבי יוסף אלבו מבאר שהאדם חי בחברה לשם התועלת העולה מקיבוץ האנשים. לעומת זאת, בבעלי החיים קיימת חלוקה - ישנם כאלו שחיים בחברה, כאדם, וישנם כאלו שחיים בגפם.

הרמב"ם כתב: "כבר נתבאר היטב כי האדם מדיני בטבע, ושטבעו שיהא בתוך חבורה, ואינו כשאר בעלי החיים אשר אין לו הכרח להיות בחבורה" [מורה נבוכים ב, מ]. לפי הרמב"ם האדם אינו מתכנס רק לצורך הרווחים שהוא יכול להפיק מחיי החברה, אלא טבוע בו צורך פנימי לחיות בחברה. לבעלי החיים לעומת זאת, אין הכרח להתכנס, כיוון שאין זה חלק מטבעם.

הרב יוסף קאפח מסביר את דבריו של הרמב"ם: "אותם הבודדים מבעלי החיים אשר חייהם חיי חברה, כגון הדבורים, לא הובאו בחשבון בשל מיעוטם הזעום" [שם בהערה] אכן ישנם בעלי חיים החיים בחברה מטבעם ובוזו הם דומים לאדם וכהשוואתו של רבי יוסף אלבו. הסיבה שהרמב"ם לא כתב זאת היא משום שהרמב"ם לא עוסק בפרטים, אלא מבאר את העיקרון הכללי: בבני אדם זהו טבע המגדיר את מהותו של האדם, לעומת זאת בבעלי חיים - ייתכן שיופיע וייתכן שלא, כך שגם אם מצאנו טבע שכזה הוא אינו מגדיר את 'בעלי החיים'.

פרק חמישי

קיבוץ בעלי החיים לעומת קיבוץ בני האדם

כָּל הַבְּעֵלֵי-חַיִּים, חַיּוֹתָם וְהַתְּקִימָם הוּא עַל שְׁלֵשָׁה פְּנִיּוֹ: יֵשׁ מֵהֶם שְׂאֵי-אֶפְשָׁר לָהֶם לַחְיוֹת וְלַהֲתַקֵּם יַחַד - פְּחִיּוֹת הַטּוֹרְפוֹת, שֶׁהַקְּבוּץ וְהַהֲתַחְבְּרוּת רַע וּמְזִיק לָהֶן, כִּי אִם יִתְקַבְּצוּ הֶרְבֵּה מִקֵּוֶן אֶל מִקוֹם אֶחָד יִהְיֶה אֵלּוּ לְאֵלּוּ עַל הַטֶּרֶף. וְיֵשׁ מֵהֶם הַפֶּךָ-אֵלּוּ, וְהֵם בְּעֵלְיֵי חַיִּים שְׂאֵי-אֶפְשָׁר לָהֶם לַחְיוֹת וְלַהֲתַקֵּם בְּזוֹלַת-חִבְרָה וְקְבוּץ, וְשֶׁהֵתְחַבְּרוּת הַכְּרָחִי לָהֶם בְּקִיּוּם מְצִיאוֹתָם, כְּמוֹ מִיֵּן הָאָדָם. כִּי לְדַקּוֹתוֹ וְשׁוּיֵי מְזִגּוֹ, יִתְפַּעֵל מִן הַקָּר וּמִן הַחֵם וּמִכָּל אֶחָד מִן הַהֶפְכִּים, וְלָזֶה יִצְטָרֵף אֶל מַלְבוּשִׁים לְהִגֵּן עֲלָיו מִן הַחֵם וּמִן הַקָּר, וְאֶל מְזוֹנוֹת מִתְקַנְיִם תִּקְוִן יָפֵה שְׂאִיאוֹתוֹ לְמִזְגּוֹ - מֵה שְׂאֵי-אֶפְשָׁר שִׁישְׁלֵם-זֶה אִם לֹא בְּקְבוּץ וְהַתְּחַבְּרוּת הֶרְבֵּה מִן הָאֲנָשִׁים, יַעֲזְרוּ אֵלּוּ אֶת אֵלּוּ: אֶחָד יִתֵּר וְאֶחָד יֵאָרֵג וְאֶחָד יַעֲשֶׂה מַחֵט, וְכֵן כָּל מְלָאכָה וּמְלָאכָה; עַד שִׁמְצָא כָּל אֶחָד מִן הָאֲנָשִׁים הַמְּצַטְרֵף לֹו לְצַרְף חַיּוֹתוֹ וְהַתְּקִימוֹ מִמְּזוֹנוֹת וּמַלְבוּשִׁים. וְיֵשׁ מִן הַבְּעֵלֵי-חַיִּים מִיָּנִים אַחֲרֵים, כְּאֵלּוּ הֵם מְמַצְעִים בֵּין שְׁנֵי אֵלֶּה-הַקְּצוּוֹת; כִּי הֵם, אִין הַקְּבוּץ וְהַחִבְּרָה מְזִיק לָהֶם בְּמְצִיאוֹתָם כְּאֶשֶׁר הוּא לַחְיוֹת הַטּוֹרְפוֹת וְהַעוֹפּוֹת הַדּוֹרְסִים, וְלֹא הַכְּרָחִי לָהֶם כְּאֶשֶׁר הוּא לְמִין הָאָדָם. וְאוּלַּם יִמְצָא לָהֶם הַקְּבוּץ וְהַתְּחַבְּרוּת עַל-צַד הַיּוֹתֵר-טוֹב - כְּהֶרְבֵּה מִן הַחַיּוֹת הַרוֹעוֹת וְהַעוֹפּוֹת שְׂאֵינָם דּוֹרְסִים, שֶׁהֵם מְשַׁתְּפִים, וְהוֹלְכִים אֲגָדוֹת-אֲגָדוֹת יַחַד, עַל-צַד הַצָּנוֹת וְהַנְּהָאָה, לֹא זוֹלַת-זֶה, כִּי אִין זֶה הַכְּרָחִי לָהֶם בְּמְצִיאוֹתָם וְקִיּוּמָם כְּאֶשֶׁר הוּא לְמִין הָאָדָם.

וְלַחְיוֹת הַקְּבוּץ וְהַתְּחַבְּרוּת מְצַטְרֵף לְמִין הָאָדָם לְצַרְף חַיּוֹתוֹ וְהַתְּקִימוֹ, הוּא מֵה שְׂאֵי מִן הַחֶכְמִים שֶׁהָאָדָם מְדִינֵי בְּטָבֵעַ, יִרְצוּ בָּזֶה: כִּי כְּמַעַט שֶׁהוּא הַכְּרָחִי לְאָדָם מְצַד-טָבֵעוֹ שִׁיְהִי דָר בְּמִדְיָנָה עִם קְבוּץ רַב מִן הָאֲנָשִׁים, כְּדִי שִׁיּוּכַל לְמַצָּא הַמְּצַטְרֵף לֹו לְצַרְף חַיּוֹתוֹ וְהַתְּקִימוֹ. וּבְעֵבוֹר-זֶה הוּא מְבַאֵר שְׂרָאוּי שִׁמְצָא לְכָל הַקְּבוּץ אֶשֶׁר בְּמִדְיָנָה, אוֹ לְכָל הַקְּבוּץ אֶשֶׁר בְּמַחֲזוֹ אֶחָד אוֹ בְּאֲקָלִים אֶחָד, אוֹ לְכָל הָאֲנָשִׁים אֶשֶׁר בְּכָל הָעוֹלָם, סְדוּר-מֵה, בּוֹ יִתְנַהֲגוּ לְשִׁמּוֹר הַיִּשָּׁר-בְּשִׁלּוּחַ וְלַהֲסִיר הָעוֹל, כְּדִי שֶׁלֹּא יִתְקוּטְטוּ הָאֲנָשִׁים בְּהַתְּחַבְּרָם יַחַד מִתּוֹךְ הָעֶסֶק וְהַמְּשָׂא-וְהַמְּתָן אֶשֶׁר בֵּינֵיהֶם; וְהַסְדוּר הַזֶּה יְכַלֵּל עַל שְׁמִירָה מִן הַרְצִיחָה וְהַגְּנֵבָה וְהַגְּזֵל וְדוּמִיָּה, וּבְכָלֵל: כָּל מֵה שִׁיְשָׁמֵר הַקְּבוּץ הַמְּדִינֵי וְיִתְקַן אוֹתוֹ אֶל שִׁיְחִיו הָאֲנָשִׁים בְּאֶפְסוֹ נְאוֹת. וְהַסְדוּר הַזֶּה, קָרְאוּהוּ הַחֶכְמִים בְּשֵׁם "דַּת טְבַעִית" - רְצוֹנָם לומר, שֶׁהִיא מְצַטְרַכֶת אֶל הָאָדָם מְצַד-טָבֵעוֹ, הֵן שֶׁתְּהִיָּה מְסַדֶּרֶת מַחֲסָם אוֹ מְנַבֵּיא.

וְעִדְדוּ אֵין דָּת זֹו מְסַפְקַת לְתַקֵּן צָרְכֵי הָאֲנָשִׁים וְחַיּוֹתָם וְהַתְּקִימָם זֶה-עַם-זֶה, אִם לֹא יִתּוֹסֵף בָּזֶה אִיזָה-סְדוּר אוֹ הַסְּפָמָה כּוֹלֶלֶת עֲנִינֵי הָאֲנָשִׁים אֵלּוּ-עַם-אֵלּוּ בְּכָל עֶסְקֵיהֶם וְהַמְּשָׂא-וְהַמְּתָן אֶשֶׁר בֵּינֵיהֶם, כְּדַתִּי קְסָרִי רומי, וְהַנְּהַגוֹת הַמְּדִינּוֹת, וְהַחֲקִים אֶשֶׁר יְחֻקְקוּ בֵּינֵיהֶם אֲנָשִׁי מְחֹזֵ אֶחָד אוֹ מְלָכוֹת אַחַת לְשִׁמּוֹר הַיִּשָּׁר הַהֶסְכְּמִי; וְיִקְרָא הַסְדוּר הַזֶּה "נְמוּס" אוֹ "דַּת נְמוּסִית". וְהַסְדוּר אוֹ הַנְּמוּס הַזֶּה, אֵי-אֶפְשָׁר שִׁיְתַקֵּם אִם לֹא בְּהַמְּצָא אִישׁ אֶחָד, מוֹשֵׁל אוֹ שׁוֹפֵט אוֹ מוֹלֵף עַל הַקְּבוּץ הַהוּא, יְכַרִּיחַ הָאֲנָשִׁים עַל הַסֵּרֶת הָעוֹל וְקִיּוּם הַנְּמוּס, כְּדִי שִׁישְׁלֵם תִּקְוִן הַקְּבוּץ הַהוּא. וְלָזֶה יְהִיָּה עֲנִין הַקְּמַת הַמְּלָךְ אוֹ הַמְּנַהֵיג אוֹ הַשׁוֹפֵט, כְּאֵלּוּ הוּא הַכְּרָחִי לְקִיּוּם מִיֵּן הָאָדָם, אַחַר הַיּוֹת הָאָדָם מְדִינֵי בְּטָבֵעַ [מוֹנ"ח פ"א ב"ב פ"מ], כְּמוֹ שֶׁבְּאַרְנוֹ.

הצורך בדת נימוסית

פְּנִיּוֹם - צדדים, אפשרויות. **לְדַקּוֹתוֹ** - עדינותו. **וְשׁוּיֵי מְזִגּוֹ** - טבעו המאוזן. **יִתְפַּעֵל** - יושפע. **מְדִינֵי בְּטָבֵעַ** - בטבעו חברתי, נצרך לחברה. **סְדוּר-מֵה** - סדר חיים מסוים. **בְּשִׁלּוּחַ** - בדרך כלל. **הַיִּשָּׁר הַהֶסְכְּמִי** - הנהגות החברה מאמצת לעצמה לפי צרכיה במטרה לשמור על הסדר החברתי.